

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2021-75-3>

УДК 338.4

Нестеренко С.С.

кандидат економічних наук, доцент,
Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»

Nesterenko Svitlana

Open International University
of Human Development «Ukraine»

АНАЛІЗ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

ANALYSIS OF RESOURCE POTENTIAL IN THE CONTEXT OF FORMATION OF THE COMPETITIVENESS OF THE FORESTRY COMPLEX OF UKRAINE

У статті здійснено аналіз лісоресурсного потенціалу України за визначеними критеріями в динаміці. Доведено позитивні тенденції його росту в контексті формування конкурентоспроможності лісогосподарського комплексу, зокрема: збільшення площі земель лісогосподарського призначення та досягнення рівня лісистості території до 15,9% (оптимальний рівень – 20%); збільшення запасу деревостанів та перевищення площі відтворення лісів над площею суцільних зрубів, що свідчить про невиснажливу діяльність лісової галузі. Визначено негативні тенденції погіршення лісоресурсного потенціалу країни, зокрема: висока частка середньовікових деревостанів та низька частка стиглих і перестиглих насаджень; на половині вкритих лісовою рослинністю земель заборонено проведення рубок головного користування, понад 7% лісових насаджень віднесено до земель запасу, що зменшує повноцінне використання ресурсного потенціалу галузі. Таким чином, у результаті проведеного аналізу обґрунтовано необхідні напрями щодо покращення стану окремих складових частин лісоресурсного потенціалу в контексті зміцнення конкурентоспроможності лісогосподарського комплексу.

Ключові слова: лісові ресурси, лісогосподарський комплекс, конкурентоспроможність, ефективність, потенціал, лісистість.

В статье представлен анализ лесоресурсного потенциала Украины по определенным критериям в динамике. Доказаны положительные тенденции его роста в контексте формирования конкурентоспособности лесного комплекса, в частности: увеличение площади земель лесного фонда и достижение уровня лесистости территории до 15,9% (оптимальный уровень – 20%); увеличение запаса древостоев; превышение площади воспроизводства лесов над площадью сплошных срубов, что свидетельствует об устойчивой деятельности лесной отрасли. Определены негативные тенденции ухудшения лесоресурсного потенциала страны, в частности: высокая доля средневозрастных древостоев и низкая доля спелых и перезрелых насаждений; на половине покрытых лесной растительностью земель запрещено проведение рубок главного пользования, а более 7% лесных насаждений отнесены к землям запаса, что уменьшает полноценное использование ресурсного потенциала отрасли. Таким образом, в результате проведенного анализа обоснованы необходимые направления по улучшению состояния отдельных составляющих лесоресурсного потенциала в контексте укрепления конкурентоспособности лесного комплекса.

Ключевые слова: лесные ресурсы, лесохозяйственный комплекс, конкурентоспособность, эффективность, потенциал, лесистость.

The article presents an analysis of the forest resource potential of Ukraine according to certain criteria in the dynamics. Positive trends of its growth in the context of formation of competitiveness of forestry complex are proved, in particular: increase of the area of lands of forestry purpose for 50 years by 21% and achievement of level of forest cover of the territory to 15,9% (optimum level – 20%); increase in the stock of stands per 1 ha in up to 240 m³ (7th place in Europe); exceeding the volume of forest reproduction area by 6% for the area of continuous fellings, which indicates the inexhaustible activity of the forest industry. Negative tendencies of deterioration of the forest resource potential of the country were determined, in particular: high share of medieval stands (47.5%) and low share of mature and overripe plantations (18.7%), high average age of stands (over 60 years); most of the forest plantations are created artificially, which causes their low immunity to forest pests and various diseases, on half of the lands covered with forest vegetation it is forbidden to carry out felling of the main use, which reduces the full use of resource potential of the industry; most forests are state-owned, 13% are permanently used by utilities, and the share of privately owned forests is less than 0.1%. More than 7% of forest plantations are classified as reserve lands, and another part is subordinated to dozens of central government agencies, which leads to their decline and inefficient use. Thus, as a result of the analysis, the necessary directions for improving the condition of certain components of the forest resource potential in the context of strengthening the competitiveness of the forestry complex are substantiated. It is proposed to review the existing distribution of forest lands by various permanent users and by different categories of protection, which leads mainly to the decline and inefficient use of forest stands in the country. Negative manifestations in the functioning of the forest sector are also the high average age of plantations, a significant proportion of artificial plantations and the insufficient level of forest cover in some administrative regions.

Key words: forest resources, forestry complex, competitiveness, efficiency, potential, forest cover.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що Україна належить до малолісних держав (в Європі посідає 31 місце за показником площі лісів на одного жителя, який становить 0,21 га), за загальною площею земель лісогосподарського призначення (9,7 млн га) та загальним запасом деревини на них (2 107 млн м³) вона посідає досить високі (9 та 6 відповідно) місця серед європейської спільноти. Зважаючи на той факт, що лісова сировина після нафти, газу та вугілля в нашій державі є четвертим відновлювальним енергетичним ресурсом, за обсягом виробництва продукції лісопромислового комплексу (5,5 млрд доларів щорічно) Україна займає дуже низьке 30 місце, а за ефективністю використання лісових ресурсів (відношення обсягу виробництва продукції лісопромислового комплексу до обсягу експорту деревини – 681 дол./м³) взагалі посідає 32 місце. Водночас Республіка Польща, яка володіє приблизно аналогічною площею земель лісогосподарського призначення (9,4 млн га), випускає продукції лісопромислового комплексу щорічно на 39,4 млрд доларів та має показник ефективності використання лісових ресурсів практично вдвічі вищий – на рівні 1203,0 дол./м³. Таким чином, конкурентоспроможність лісогосподарського комплексу України недостатня, що зумовлює необхідність з'ясування причин такої тенденції у площині дослідження наявного лісоресурсного потенціалу галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток конкурентоспроможного лісогосподарського комплексу України залежить як від

наявності виважених стратегічних галузевих стратегій та державних програм, так і від результативності взаємодії всіх складових частин організаційно-економічного та виробничо-господарського механізмів, що сприятиме ефективному використанню лісоресурсного потенціалу нашої держави. Нині наявний рівень зазначених механізмів недостатній, особливо в контексті використання лісових насаджень для сприяння розвитку агропромислового комплексу, збільшення рекреаційного потенціалу та кількості і якості водних ресурсів, поліпшення екологічної ситуації, створення нових робочих місць тощо.

Нині вирішенню нагальних проблем підвищення ефективності функціонування лісогосподарського комплексу присвячена низка наукових праць вітчизняних учених: І. Антоненко, Я. Бойка, Р. Дубаса, О. Дребот, Я. Ковалю, І. Лицура, М. Шершуна, О. Фурдичка, І. Ярової та інших. Водночас недостатня увага приділялася аналізу лісоресурсного потенціалу в динаміці як вагомому фактору підвищення конкурентоспроможності лісової галузі України, що зумовило необхідність проведення таких досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз ресурсного потенціалу лісогосподарського комплексу України та виявлення негативних передумов наявного рівня конкурентоспроможності галузі в контексті використання сировинних лісових ресурсів країни.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Лісового кодексу України, ліси України є її

національним багатством і за своїм призначенням та розташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах [1]. Нині лісові насадження слугують єдиним джерелом деревини, яка використовується в основному для виготовлення засобів виробництва, зокрема предметів праці та предметів споживання. В епоху зародження і розвитку численних заміників деревини (металів, пластмас, синтетики) значення деревини все ж таки зростає не лише як палива, але і як матеріалу для виробництва багатьох дерев'яних виробів. За офіційними даними, з деревини виробляють понад 25 тис. найменувань виробів і товарів, і ця кількість лише збільшується [2]. Так, загальновідомо, що лісова рослинність є основою для низки підгалузей деревообробної, целюлозо-паперової, хімічної, харчової та фармацевтичної промисловостей, безпосереднім джерелом меблевого виробництва, а лісові насадження є місцем проведення господарської діяльності, завдяки якій створюються додаткові робочі місця і збільшується зайнятість населення.

Надзвичайно важливим є проведення аналізу лісоресурсного потенціалу нашої держави як вагомого чинника, що зумовлює рівень конкурентоспроможності лісогосподарського комплексу. Нині загальна площа земель лісогосподарського призначення України становить 10,4 млн га, з них вкриті лісовою рослинністю 9,6 млн га, а загальний запас деревини перевищує 2,1 млрд м³. Проведений у 2011 році повний загальнодержавний облік лісів виявив досить позитивні тенденції збільшення лісоресурсного потенціалу галузі за останні п'ятдесят років:

- площа земель лісогосподарського призначення зросла на 21%;
- запас деревостанів збільшився майже в 3 рази;
- водночас площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду на лісових землях збільшилася в 4 рази, тобто на половині вкритих лісовою рослинністю земель заборонено проведення рубок головного користування, що не завжди дає змогу ефективно їх використовувати;
- більша половина лісових насаджень створена штучно.

Лісистість України становить 15,9% і має дуже велику варіативність – від 3,7% у Запорізькій та Миколаївській областях до 51,4% у

Закарпатській. Дослідження забезпеченості лісовими ресурсами окремих регіонів України свідчить, що найбільшу площу вкритих лісовою рослинністю земель мають Житомирська (989,0 тис. га), Рівненська (731,7 тис. га), Чернігівська (656,6 тис. га), Закарпатська (652,9 тис. га), Львівська (626,4 тис. га), Волинська (632,4 тис. га) та Київська (632,2 тис. га) області. Порівняно середнім рівнем зазначеного показника характеризуються окремі регіони зон Лісостепу (Вінницька, Черкаська, Сумська, Харківська області), а також Карпат (Івано-Франківська область) та Криму. Інші області, які відносяться до лісостепової та степової зон, відзначаються низьким значенням показника лісистості [3].

Аналіз показників відхилень між показниками оптимальної та фактичної лісистості в розрізі регіонів показав, що жодна область не досягнула науково обґрунтованого оптимального рівня, за якого ліси найефективніше впливають на клімат, ґрунти, водні ресурси та протидіють ерозійним процесам. Лідерами в цьому є Черкаська (на 0,7% фактична лісистість нижча від оптимальної), Запорізька (на 1,1%), Львівська (на 1,3%), Чернігівська (на 1,4%) та Вінницька (на 1,7%) області. Водночас великий обсяг лісовідновлення необхідно здійснювати у Полтавській (196 тис. га), Луганській (144 тис. га), Донецькій (133 тис. га) та Кіровоградській (112 тис. га) областях [5]. Аналіз лісистості України за природними зонами наведено на рис. 1 [4].

У породному складі лісів спостерігається позитивна тенденція за останні 15 років: площі корінних деревостанів сосни збільшилися на 1,2% та становлять практично 35%, дуба високоствовбурного – на 1,4% та становлять 22%, бука – на 4,9% та становлять 9%, ясеня – на 29,8% (відповідно – 2,4%). Вікова структура лісових насаджень наблизилася до оптимальної – відсоток стиглих і перестійних хвойних насаджень зріс із 8 до 11, твердолистяних – із 20 до 23, м'яколистяних – із 24 до 28. Слід зазначити, що віковий склад лісових насаджень формувався під впливом заліснення великих площ зрубів у післявоєнний період, у результаті чого найбільшу частку займають середньовікові деревостани – 47,5%, а середній вік деревостанів становить понад 60 років. У віковій структурі переважають середньовікові насадження, частка стиглих та перестиглих насаджень – 18,7%.

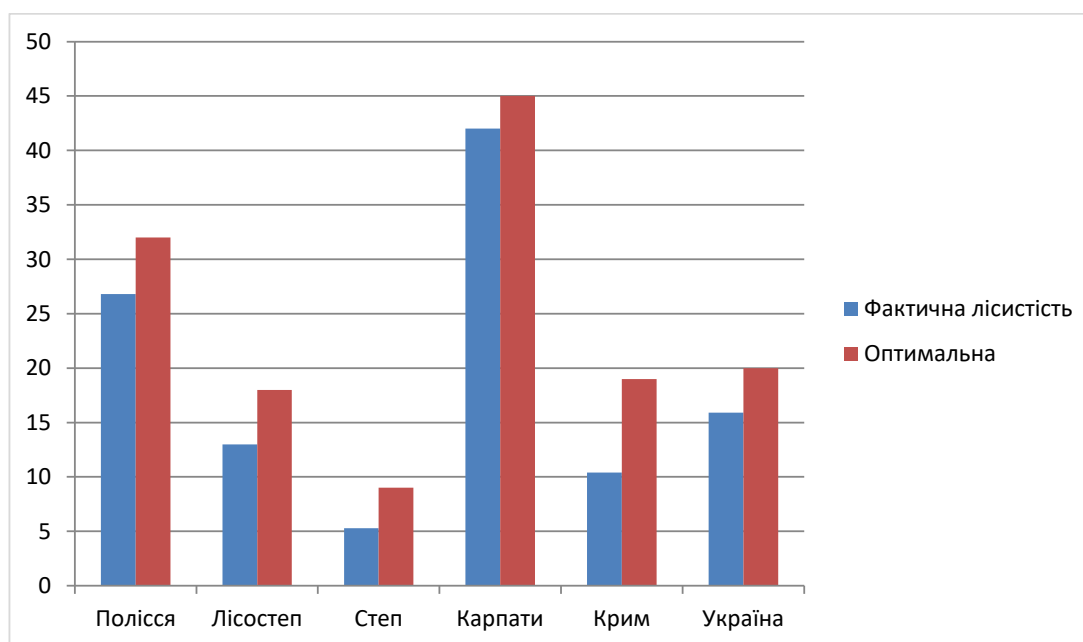

Рис. 1. Аналіз лісистості України, %

Ліси України сформовані понад 30 видами деревних порід, серед яких значно переважають сосна, дуб, бук, ялина, береза, вільха, ясен, граб, ялиця. Хвойні насадження займають 43% загальної площі, зокрема сосна – 35%. Твердолистяні насадження становлять 43%, зокрема дуб і бук – 37%.

Запас деревини в лісах оцінюється в межах 2,1 млрд м³. За рік у лісах України в середньому приростає 35,5 млн м³ деревини, а її використання у 2019 р. у вигляді розрахункової лісоосіки становило 70,9% (у європейських країнах цей відсоток коливається в межах 70–80%). Середньорічний приріст деревини на 1 га у лісах Державного агентства лісових ресурсів України дорівнює 3,9 м³ на 1 гектар і варіює в межах від 5,0 м³ у Карпатському регіоні до 2,5 м³ у Степовій зоні [5].

Слід відзначити і позитивну тенденцію збільшення запасу деревостанів, що свідчить про зростання лісоресурсного потенціалу лісових насаджень і галузі загалом. Нині в лісах Державного агентства лісових ресурсів України запас на 1 гектарі становить близько 240 м³ (7-ме місце в Європі), тоді як у Польщі він становить 219 м³, у Білорусі – 183 м³, у Швеції – 119 м³ [4]. Слід зазначити, що загалом вказаний показник в Україні дещо нижчий і становить 218 м³ (9-те місце в Європі) за рахунок лісових насаджень реформованих ще в останнє десяти-

ліття минулого століття сільськогосподарських підприємств, у яких не проводяться необхідні рубки формування та догляду, відсутнє штучне поновлення лісів, а натомість здійснюються неконтрольовані самовільні рубання, які зазначені деревостани лише виснажують та зріджують.

Нині більшість лісів перебуває у державній власності. У процесі розмежування земель до комунальної власності відноситься близько 1,3 млн га (що становить 13%) земельних ділянок лісогосподарського призначення, що знаходяться у постійному користуванні комунальних підприємств, які підпорядковані органам місцевого самоврядування. Частка лісів приватної власності становить менше 0,1% загальної площі лісових земель. Близько 800 тис. га лісових земель державної власності не були передані нікому в користування та віднесені до земель запасу. Тобто понад 7% лісових насаджень після роздержавлення агроформувань були віднесені до земель запасу та залишилися без охорони та догляду, а наявний деревний потенціал в цих лісах не використовується. Слід відзначити негативну вітчизняну традицію щодо закріплення державних лісів за численними постійними лісокористувачами (для ведення лісового господарства ліси надані в постійне користування підприємствам, установам і організаціям кількох десятків міністерств і відомств). У розрізі постійних лісокористувачів найбільша площа державних земель

лісогосподарського призначення (близько 73%) перебуває у користуванні лісогосподарських підприємств, підпорядкованих Державному агентству лісових ресурсів України.

Дещо детальніше проаналізуємо діяльність лісогосподарського комплексу, пов'язану з відтворенням лісових масивів. Інтенсивність процесів лісовідтворення характеризується через порівняння його площі з площею суцільних рубок лісу, які відбуваються під час рубок лісу головного користування, а також визначення умовного показника – площі лісовідновлення, що припадає на 1 га площі рубок головного користування [3]. Проведений аналіз за 2000–2010 роки свідчить, що площа рубок лісу головного користування поступово збільшувалася, а в 2006 році навіть перевищила рівень 1990 року. Водночас площа лісовідновлення стабільно залишалася більшою за площу суцільних рубань. У результаті такої динаміки було забезпечено зростання показника площі лісовідновлення на 1 га площі рубок із 1,35 га у 1990 році до 3,02 га у 2009 році (збільшився в 2,2 раза), що слугує підставою для твердження щодо лісовідтворювального характеру діяльності лісогосподарського комплексу. Та значне скорочення фінансування галузі призвело до зменшення показника площі лісовідновлення на 1 га площі рубок на рівні 2,13 га в 2013 році.

Таким чином, за період 2000–2010 рр. спостерігається істотне пришвидшення процесів лісовідновлення – середньорічний показник становив 53 тис. га, тобто перевищив середнє значення за 1969–1978 рр. (50 тис. га), але був нижчим, ніж у 1949–1955 рр. (122 тис. га) [3]. Водночас після 2013 року ситуація дещо погіршилася, зокрема в 2018 році площа суцільних зрубів становила 40,1 тис. га, а в 2019 році відновлено лісів на площі лише 42 тис. га та створено нових лісів на площі 2,2 тис. га. Тобто показник площі лісовідновлення на 1 га площі рубок головного користування становив 1,1 га. Незважаючи на те, що обсяг робіт із відтворення лісів переважає площу суцільних зрубів і відзначається загальна тенденція до збільшення площі лісів загалом, площа відтворення менша на 1,8 тис. га порівняно з 2018 роком, що пов'язано із відсутністю державної підтримки проведення робіт із лісорозведення та складною процедурою отримання земель для створення нових лісів.

Загалом обсяги відтворення лісів за останні п'ять років становили 201,5 тис. га, що на 6% більше за площу суцільних зрубів (190,7 тис. га). Відповідно до наказу Держлісагентства від 28.02.2020 № 60 передбачено на 2020 рік проведення відтворення лісів на підприємствах, в установах і організаціях Держлісагентства на площі 35 825 га, в тому числі шляхом відновлення лісів – 33 751 га, шляхом лісорозведення або створення нових лісів – 2074 га. Так, весною 2020 року підприємствами, установами та організаціями, які входять до сфери управління Держлісагентства, проведено відтворення лісів на площі 32 306 га, в тому числі шляхом відновлення лісів на площі 30 870 га та шляхом лісорозведення або створення нових лісів на площі 1436 га. В осінній період 2020 року підприємствами, установами та організаціями, які входять до сфери управління Держлісагентства, проведено відтворення лісів щонайменше на площі 3519 га, в тому числі шляхом відновлення лісів на площі 2881 га та шляхом лісорозведення або створення нових лісів на площі 638 га.

Висновки. Таким чином, здійснивши аналіз лісосировинного потенціалу лісогосподарського комплексу, узагальнимо позитивні та негативні тенденції в контексті зміцнення його конкурентоспроможності. Позитивними, на наш погляд, є такі: площа земель лісогосподарського призначення за п'ятдесят років зростає на 21%, лісистість території становить 15,9%, але це значно менше від оптимального рівня (20%); спостерігається збільшення запасу деревостанів, і на 1 га у середньому він становить близько 240 м³ (7-ме місце в Європі); обсяги відтворення лісів за останні п'ять років становили 201,5 тис. га, що на 6% більше за площу суцільних зрубів (190,7 тис. га).

Водночас спостерігаються негативні тенденції погіршення лісоресурсного потенціалу країни, зокрема: найбільшу частку лісових насаджень займають середньовікові деревостани – 47,5%, частка стиглих та перестиглих насаджень становить 18,7%, а середній вік деревостанів – понад 60 років; більша частина лісових насаджень створена штучно, що зумовлює їх низький імунітет до шкідників лісу та різних захворювань; на половині вкритих лісовою рослинністю земель заборонено проведення рубок головного користування, що зменшує повноцінне використання ресурсного потенціалу галузі; більшість лісів

перебуває у державній власності, 13% – знаходиться у постійному користуванні комунальних підприємств, а частка лісів приватної власності становить менше 0,1%. Понад 7% лісових наса-

джень віднесено до земель запасу, а ще частина – у підпорядкуванні десятків центральних органів державної влади, що призводить до їх занепаду та неефективного використання.

Список літератури:

1. Лісовий кодекс України : Закон України від 25.06.2020 р. № 3852- XII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 20.08.2021).
2. Губарева І.О., Ярошенко І.В. Забезпечення фінансово-економічної безпеки лісопромислового комплексу України. *Фінансові дослідження*. 2018. № 1(4). URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/17085> (дата звернення: 20.08.2021).
3. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 776 с.
4. Публічний звіт Державного агентства лісових ресурсів України за 2019 рік. URL: <https://mepr.gov.ua/news/34682.html> (дата звернення: 20.08.2021).
5. Гайда Ю.І., Кузик І.В. Лісопромисловий комплекс України: сучасний стан та доміанти розвитку. *Ефективна економіка*. 2021. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8735> (дата звернення: 20.08.2021).

References:

1. Lisoviy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.06.2020 r. № 3852- XII. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» [Forest Code of Ukraine: Law of Ukraine of 25.06.2020 № 3852- XII. Database «Legislation of Ukraine»]. Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (accessed 20 August 2021).
2. Gubaryeva I.O., Yaroshenko I.V. (2018) Zabezpechennya finansovo-ekonomichnoyi bezpeky lisopromyslovogo kompleksu Ukrainy [Ensuring financial and economic security of the timber industry of Ukraine]. *Finansovi doslidzhennya*, no. 1(4). Available at: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/17085> (accessed 20 August 2021).
3. Libanova E.M., Khvesyk M.A. (2014) Socialno-ekonomichnyj potencial stalogo rozvytku Ukrainy ta yiyi regioniv: nacionalna dopovid [Socio-economic potential of sustainable development of Ukraine and its regions: a national report]. Kyiv: DU IEPSR NAN Ukrainy, 776 p.
4. Publichnyj zvit Derzhavnogo agenstva lisovykh resursiv Ukrainy za 2019 rik [Public report of the State Agency of Forest Resources of Ukraine for 2019]. Available at: <https://mepr.gov.ua/news/34682.html> (accessed 20 August 2021).
5. Gajda Yu.I., Kuzyk I.V. (2021) Lisopromyslovyj kompleks Ukrainy: suchasnyj stan ta dominanty rozvytku [Timber industry of Ukraine: current state and dominants of development]. *Efektivna ekonomika*, no. 3. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8735> (accessed 20 August 2021).